

Sanja Vulić
Zagreb

SMOKVIČKI RJEČNIK

Božo Baničević: *Rječnik starinskih riječi u Smokvici na Korčuli*, Župni ured Žrnovo, Žrnovo, 2000.

Posljednje desetljeće 20. stoljeća među inim bi trebalo smatrati i desetljećem čakavske leksikografije. Osim desetak opsežnijih rječnika izvornih čakavskih govora, u tom je razdoblju objavljen i veći broj aneksnih rječnika uz pojedine dijalektološke rasprave, a također i nekoliko »samostalnih«, ali opsegom malih rječnika. Uzmemo li pritom još u obzir dopunjena i prerađena izdanja, taj se broj penje na više od 25 rječnika izvornih čakavskih govora, što je zaista dojmpljiva brojka. Pritom valja reći da od šest dijalekata čakavskoga narječja u tim leksikografskim obradbama nisu obuhvaćena tri prostorno vrlo ograničena čakavska dijalekta, tj. lastovski, buzetski i jugozapadni istarski dijalekt. Izuzmemo li aneksnu rječnik u opsežnoj monografiji Janneke Kalsbeek o orbaničkom (*orbâničsken*) govoru, te rječnike labinskoga govora Marijana Milevoja koji pripadaju sjevernočakavskom (ekavskom) dijalektu čakavskoga narječja, može se reći da je u rječnicima izvornih čakavskih govora, koji su objavljeni u posljednjem desetljeću drugoga tisućljeća, obuhvaćena leksička građa dvaju najrasprostranjenijih čakavskih dijalekata, tj. srednočakavskoga (ikavsko-ekavskoga) i južnočakavskoga (ikavskoga) dijalekta. Pritom, kad je riječ o broju objavljenih rječnika, vodeću ulogu nije zauzeo prostorno najrasprostranjeniji srednočakavski, nego južnočakavski dijalekt. U posljednjoj pak godini milenija, ta su dva dijalekta, bar prema dosadašnjim spoznajama, u čakavskoj leksikografiji podjednako zastupljena. Te su godine objavljena dva rječnika

izvornih čakavskih govora. To su *Rječnik govora mjesta Kukljica na otoku Ugljanu* Tomislava Maričića Kukljičanina (koji pripada srednjočakavskom dijalektu) i *Rječnik starinskih riječi u Smokvici na Korčuli* (koji pripada južnočakavskom dijalektu). Autor je toga drugoga rječnika don Božo Baničević, svećenik koji već niz godina sustavno istražuje svoj rodni otok Korčulu s različitih aspekata.

U naslovu smokvičkoga rječnika istaknuto je da su iz smokvičkoga mjesnoga govora u taj rječnik uvrštene samo starinske riječi. Već takav izbor građe upućuje na kontrastivni karakter toga rječnika u odnosu na standardni jezik, a dijelom i u odnosu na današnji smokvički govor, osobito u mlađega naraštaja. Pregledom te leksikografske građe može se zaključiti da smokvički rječnik u okviru čakavske leksikografije pripada skupini diferencijalnih, tj. razlikovnih rječnika. Zato nije začudno što taj rječnik sadrži srazmjerno mali broj natuknica (oko 4 tisuće), premda je rječnička građa prikupljena u dužem vremenskom razdoblju. Na takav svoj kriterij izbora građe, autor je upozorio u Predgovoru rječniku: »Naziv 'Rječnik starinskih riječi' upotrebio sam zato da bude odmah jasno o čemu se tu radi. Tu su dakle sakupljene riječi koje sam prema vlastitoj procjeni i kriteriju izabirao i za koje sam ustanovio da su na putu da lako nestanu iz svakidašnjeg govora. Te su riječi ne samo iz raznih tuđih jezika nego i iz hrvatskog jezika i obično se zovu arhaizmi.« Inače, samom rječniku prethodi opširan uvodni dio, koji se sastoji od uputa korisnicima rječnika, popisa literature, popisa uporabljenih kratica, zatim kraćega povijesnoga pregleda otoka te pregleda jezičnih značajki pojedinih korčulanskih govora. Upravo jezična analiza obuhvaća najveći dio toga uvodnoga dijela, u kojemu prevladava sociolingvistički pristup jeziku, dok je uvršteni opis fonoloških značajki pojedinih govora na otoku prilično površan. Autor je i jednomu poglavlju uvodnoga dijela dao naslov *Glasovne promjene*. Pritom valja naglasiti da se u tom poglavlju ne razmatraju glasovne promjene koje se zbivaju pri nastanku pojedinih morfoloških oblika riječi ili pak pri tvorbi, izvođenju novih riječi, nego fonološke prilagodbe koje se zbivaju u procesu jezičnoga posuđivanja. Zanimljivo je da u nesonimu *Lokrum>Lòkrun* (str. 60) bilježi promjenu dočelnoga *-m>-n* izvan relacijskoga morfema

promjenjivih riječi. Ako je taj podatak točan, onda je tu riječ o promjeni nerelacijskoga završnoga fonema *-m* u *-n* u morfološki promjenjivoj riječi, što zaista nije uobičajena pojava. Naime, do sada je u čakavskim govorima takva pojava u sklopu morfološki promjenjivih riječi zabilježena samo u riječi *sran*<*sram*. Valja još upozoriti i na sporadičnu pogrješnu uporabu lingvističkih termina, kao npr. pri opisu suglasničkoga skupa *šč*, koji je pogrješno nazvan dvoglasom (str. 61).

Osobita je pozornost posvećena podrijetlu smokvičkih riječi, kako u uvodnom dijelu tako i u samom rječniku. U uvodnom je dijelu navedeno iz kojih jezika smokvičke riječi potječu. Pri razmatranju jezičnoga posuđivanja autor se uglavnom ograničio na leksičku razinu, što je u skladu s potrebama leksikografskoga pristupa jezičnoj građi. Iznimku je napravio u odnosu na romanske jezike, čije utjecaje na smokvički govor razmatra i na sintagmatskoj razini. Usto, u tom uvodnom dijelu, u sklopu podjele smokvičkih riječi prema njihovu podrijetlu, te je lekseme razvrstao i po tematskim skupinama. Na taj način prikupljeno smokvičko nazivlje može biti izvorom građe pri izradbi pojedinih terminoloških rječnika. Autor se dotiče i semantičkih pitanja, posebice sinonima pa i sinonimnih nizova u koje uključuje i frazeme, ne propuštajući upozoriti na različite značenjske nijanse pojedinih članova sinonimnoga niza (str. 53). Pri kraju uvodnoga dijela don Baničević polemizira s Marinkom Gjivojem i njegovim postavkama u knjizi »Otok Korčula«. Inače, taj uvodni dio završava onomastičkom (djelomice povijesnom) antroponimijskom građom, tj. popisom smokvičkih prezimena, nadimaka, pa čak i podnadimaka jer su se pojedini rodovi s istim prezimenom u tolikoj mjeri razgranali unutar svojih nadimaka, da je zbog lakše identifikacije njihovih ogranaka bilo potrebno uvesti i obiteljske podnadimke (str. 66).

Osim u uvodnom dijelu, u samom je rječniku autor svakoj natuknici odredio ishodište te, prema potrebi, i možebitni jezik, odnosno jezike posrednike pri prihvaćanju riječi u smokvičkom govoru. Zbog toga je Baničevićev rječnik svojevrsni etimologijski rječnik jednoga mjesnoga govora. To je prvi rječnik takvoga tipa među rječnicima izvornih čakavskih govora. Doduše, i među do sada objavljenim rječnicima izvornih čakavskih

govora neki se opsegom vrlo mali rječnici uvjetno mogu smatrati etimologijskima. Takva je npr. leksikografski obrađena građa Jasne Gačić u radu *Romanski elementi u splitskom čakavskom govoru*, objavljenom u *Čakavskoj riči* 1979. g. Međutim, autorica je toga rječnika, poput inih autora malih čakavskih rječnika sličnoga tipa, odabrala samo riječi za koje je smatrala da su romanskoga podrijetla, pa taj rječnik ima znatno izraženiji diferencijalni karakter pri izboru građe od Baničevićeva rječnika.

Inače, naš je autor u svom rječniku podcrtao sve natukničke lekseme koje je i Petar Skok zabilježio u svom *Etimologijskom rječniku* kao smokvičke, dok je ispred natukničkih leksema koje nije našao u drugim rječnicima koje je pregledao, stavljao crticu. Zbog te se značajke smokvički rječnik može, poput npr. *Rječnika govora otoka Vrgade* Blaža Jurišića, smatrati i svojevrsnim komparativnim ili usporedbenim rječnikom. Ta se komparativnost proteže i na uvodni dio rječnika, u kojemu don Baničević navodi veći broj Skokovih etimoloških tumačenja koja smatra pogrješnima, te daje vlastita rješenja (str. 42-52). U kolikoj je mjeri u pravu procijenit će najmjerodavniji etimolozi. Ipak, poneka su njegova rješenja općenito teško prihvatljiva. Tako npr. don Božo Baničević smatra da smokvička riječ *mozôj* (u značenju 'žulj') nije praslavenskoga podrijetla kako to bilježi P. Skok, nego da je izvedena iz latinske riječi *morsus* u značenju »ugriz, bockanje« (str. 46). Budući da se ta riječ susreće u slavenskim jezicima, počevši od zapadnih (slovački *mozol'*, češki *mozol*) do istočnih (ukrajinski *mozólja* i *mozol'*, ruski *mozól'*) i najistočnijih južnih (bugarski *mazól*, makedonski *mozol*), puno je logičnije pretpostaviti njezino praslavensko podrijetlo nego je smatrati adaptiranim latinizmom u svim tim jezicima. Realizacije *mozuôl* / *mazuôl* u gradišćanskohrvatskim govorima, u kojima je u značajnoj mjeri »konzerviran« stari hrvatski leksik, potvrđuju da se ta riječ u hrvatskom jeziku rabila od davnine. Usto, u slovenskom se jeziku u srodnom značenju »bubuljica« rabi riječ *mozólj*. Zbog svega navedenoga, stanovitu sličnost s latinskom riječju logičnije je objasniti zajedničkim indoeuropskim podrijetlom negoli jezičnim posuđivanjem.

Govoreći o natukničkim riječima ispred kojih je stavio crticu, autor kaže da ih »nema ni u jednom našem rječniku i da su sada prvi put zapisane«

(str. 7). Međutim, kad bi se pregledali svi do sada objavljeni rječnici izvornih čakavskih govora, vjerojatno bi se u njima našle potvrde barem za dio tako označenih riječi. Ipak, posebna je šteta što Baničević svoju leksikografsku građu nije usporedio s drugim rječnikom izvornoga čakavskoga govora s otoka Korčule, a to je *Rječnik blatskog govora hrvatskog jezika na književni jezik rastumačen* čiji je autor Ante Bačić Fratrić. Taj je rječnik prvi put objavljen u Blatu 1988. g. u nakladi autorovoj, a drugi put s dodatkom 1991. g. U taj su rječnik uvrštene i neke od riječi koje je autor smokvičkoga rječnika označio u svom rječniku kao prvi put objavljene. Takva je npr. priložna natuknica *defora* u značenju 'izvana', koja je u istom liku i značenju uvrštena u oba rječnika, zatim glagol *gungat se* u značenju 'ljuljati se', imenica *handuč* u značenju 'zahod' itd. Na žalost, don Baničević po svoj prilici nije uopće znao za Bačićev rječnik. Na takav zaključak upućuju i tvrdnje kako je smokvički rječnik 'prvi nešto opširniji rječnik koji tretira riječi sa otoka Korčule« (str. 7), odnosno »prvi i do sada jedini koji tretira jezičnu stvarnost otoka Korčule« (str. 14). Kad je već riječ o dosadašnjim proučavanjima govora otoka Korčule, te posebice o leksikografskoj građi, dobro je prisjetiti se S. Gastrapellija, koji je, prije više od stotinu godina, poput Bačića prikupljao leksičku građu u Blatu na Korčuli. Svoju je građu, u obliku malih rječnika, objavljivao u tri navrata u *Slovincu*, od 1880. do 1882. g. Posljednji od tih popisa riječi ne sadrži samo blatske lekseme nego i riječi sa susjednih otoka Brača i Hvara. Ipak, i Gastrapellijevi bi popisi riječi, posebice prva dva, mogli dobro poslužiti autoru smokvičkoga rječnika za usporedbene analize. Kad je riječ o starijim istraživačima, valja još spomenuti i srpskoga lingvistu Miloša Moskovljevića koji je 1950. g. u *Srpskom dijalektološkom zborniku* objavio opširnu raspravu »Govor ostrva Korčule«, pa bi tu građu također bilo zanimljivo usporediti s današnjim stanjem.

Pri razmatranju strukture smokvičkoga rječnika može se zaključiti da su natuknički članci izrazito uniformno leksikografski obrađeni, pa je zbog toga rječnik vrlo pregledan. Natuknice se donose u akcentuiranom kanonskom obliku. Uz imeničke se natuknice redovito bilježi genitivni nastavak, tj. relacijski morfem, ili prema potrebi završetak genitivnoga oblika, a uz

glagolske nastavak, odnosno završetak singularnog oblika prvoga lica prezenta. Eventualne akcenatske promjene u odnosu na kanonski oblik u tim kosim oblicima nisu zabilježene, osim u jednosložnih riječi. Uz pridjevske natuknice u muškom rodu, ponekad su zabilježeni neakcentuirani oblici ženskoga i srednjega roda. Dvočlano nazivlje koje semantički predstavlja jednu riječ, u sklopu je članka tako i zabilježeno. Takva je npr. natuknica *mòrska žêna* u značenju 'sredozemna medvjedica'. Pri bilježenju akcenata autor se služio četveroakcenatskim inventarom standardnoga jezika, ali bez nenaglašenih dužina i sa sačuvanim silaznim akcentima na unutarnjim slogovima riječi. Osim natuknice i pripadajućega nastavka, glava se leksikografskoga članka u smokvičkom rječniku još sastoji od gramatičke odrednice označene kraticom. Tijelo se leksikografskih članaka obavezno sastoji od prijevodne semantizacije (u rasponu od prijevodnih ekvivalenata do, prema potrebi, leksikografskih definicija) te od etimologijskog objašnjenja natuknice. Ta etimologijska objašnjenja sadržavaju pretpostavljeni polazni oblik u jeziku davatelju te, prema potrebi, oblike u jezicima posrednicima u procesu jezičnoga posuđivanja. Svakomu je od tih oblika anteponi-rana kratica koja pokazuje kojemu jeziku pojedini oblik pripada.

Osnovnim značajkama leksičke građe uvrštene u rječnik sâm je autor posvetio dosta pozornosti u uvodnom dijelu rječnika. Tako npr. upozorava na smokvički glagol *onìdit*, čiju pojavnost i specifično značenje zamjećuje i u drugim govorima, pa zaključuje: »Glagol *onidit* u Lastvi zamjenjuje svaki poznati glagol, a u Vodicama on znači bilo koji glagol kad pravi ne dolazi na jezik. Tako je upravo i u Smokvici i u Blatu (str. 48)... Zato se glagol *onidit* najviše upotrebljava u imperativu: *onidi to*, u prezentu: *čekaj da to onidim*, u futuru: *to ćeš ti brzo onidit*, a rijetko ili nikad u perfektu« (str. 49). Taj je glagol uvrstio i Bačić u svoj blatski rječnik, a ovom se prigodom mogu spomenuti još neki govori južnočakavskoga dijalekta u kojima se ostvaruje slična pojava. Tako je npr. u *Rječniku trogirskog čakavskog govora* Duška Geića i Mirka Slade Šilovića zabilježena fonološka inačica *onondit* s istovjetnim semantičkim značajkama. Za svoga terenskoga istraživanja govora otoka Drvenika kraj Trogira zabilježila sam

glagol *ònīndit* / *ònūndit*, kojim se, prema potrebi, može zamijeniti bilo koji glagol.

Osim apelativne, u smokvički je rječnik u manjoj mjeri uvrštena i onomastička građa. Među bionimnim natuknicama zastupljen je poneki pseudoantroponim (npr. *Lucifer*) i teonim (npr. *Krist*) te nešto veći broj antroponimnih natuknica, i to posebice osobnih imena. Među njima valja spomenuti vlastita imena, osobito muška (npr. *Mikula*, *Stipan*, *Vlâho*, *Živan*), uz tek poneko žensko ime (npr. *Žuva*), zatim pokoje prezime (npr. *Ugrin*) i nadimak (npr. *Molôča*). Od skupnih je antroponima uvršten poneki etnonim (npr. *Puiz* 'Talijan') i poneki etnik (npr. *Kantunjăča* 'stanovnica jednoga dijela mjesta Smokvice'). Od abionimne onomastičke građe u rječniku su zastupljena blagdanska imena (npr. *Kandalôra*, *Sênsa*, *Ūzma*) i toponimi. Među toponimima je najviše anojkonima, a uz njih i stanoviti broj horonima te pokoji ojkonim (npr. *Lučilo* 'središnji dio Smokvice'). U skladu sa svećeničkim zvanjem autora smokvičkoga rječnika, među anojkonimima prevladavaju oronimi vezani uz katoličko vjersko naslijeđe (*Kalvârija* 'brežuljak kraj Jeruzalema', *Kârmen* 'gora u Palestini sa samostanom' i *Mâslinska gòra*), a zabilježen je i hidronim *Mrzêj* ('rezervoar za vodu ispod Smokvice'). Od horonimne građe zastupljeno je pokoje ime države (npr. *Misîr* 'Egipat') i nesonimi *Korkîra* i *Krkâr*.

Naravno, o građi uvrštenoj u Rječnik moglo bi se reći još niz zanimljivosti, što, razumije se, prelazi okvire ovoga prikaza. Isto bi tako bilo dobro razmotriti novoštokavske utjecaje na smokvički govor, te osobito naglasne promjene. Općenito uzevši, smokvički rječnik nam je i te kako dobrodošao, a propuste iz uvodnoga dijela neće biti teško ukloniti u sljedećem izdanju kojemu se nadamo, jer je ovo prvo tiskano u vrlo maloj nakladi.